

## Vragenlijst Het Literaire Werk 2.0; de resultaten

Voor het onderzoek Het Literaire Werk 2.0 van het Huygens ING (KNAW) zijn Nederlandstalige auteurs bevestigd over hun werkproces door middel van een digitale vragenlijst. Komt hun werk geheel en al digitaal tot stand of is er nog een rol weggelegd voor papier? En wat gebeurt er met eerdere versies van een tekst, met schema's en aantekeningen, wanneer een schrijver werkt met programma's als Word, Open Office of Evernote? Worden voorversies eigenlijk nog wel bewaard? In hoeverre verschillen auteurs in hun gekozen werkmethodes en hun attitudes ten opzichte van het bewaren van en inzage geven in hun voorwerk?

### *Methode*

Van begin september tot en met begin december 2015 stond de vragenlijst online. Deelnemers zijn geworven via de nieuwsbrief van het Letterenfonds, per mail aan de leden van de Vereniging van Letterkundigen (Schrijvers en vertalers in Nederland), en via het aanschrijven van ongeveer 30 literaire uitgeverijen. 199 personen hebben de eerste vraag beantwoord ('bent u 16 jaar of ouder'), 2 werden uitgesloten van verdere deelname omdat ze deze vraag ontkennend beantwoordden. 161 mensen hebben de rest van de vragenlijst doorgewerkt en ingestuurd. De meeste respondenten waren anoniem. Een groot aantal (94) heeft er wel voor gekozen om emailadres en/of naam en contactgegevens op te geven om verder op de hoogte gehouden te worden van de resultaten.

Een licht bewerkte versie van de vragenlijst is ook verspreid onder studenten van de opleiding Creative Writing bij Artez Arnhem. 11 van hen hebben meegedaan. De gemiddelde leeftijd van deze studenten is 23 jaar (range 18-30 jr). 7 waren vrouw, 4 man; zij hadden nog geen boeken gepubliceerd. Voorzover dat gezien het verschil in aantal deelnemers te zeggen is, geven zij op de meeste vragen vergelijkbare antwoorden als de grotere groep 'echte' schrijvers. Hun resultaten komen hieronder ook aan bod.

### *Kenmerken van de respondenten*

De gemiddelde leeftijd van de respondenten was 54 jaar, (jongste 24, oudsten 80). 77 vrouwen (48%) en 84 mannen (52%).

De schrijvers waren in vele genres actief. Een groot deel in meer dan één genre, al was er dan meestal wel duidelijk één genre waar hun focus lag. 55 van de 161 auteurs beperken zich (tot nu toe) tot 1 genre (waarvan 20 in het genre jeugdboeken, 15 met romans, 8 in de poëzie.) Hieronder vallen ook de debutanten.

Romans: 102 deelnemers hadden 1 of meer romans gepubliceerd. Verhalenbundels: 38 auteurs

Proza - non fictie: 62 auteurs

Poëzie: 42 auteurs

Jeugdboeken: 58 auteurs

Andere genres: 37 auteurs. Dit was divers; toneelstukken, schoolboeken, novellen, essaybundels, strips, reisboeken, columns, vertalingen, samenstelling en redactie van publicaties, en 1 'app-book'.

## Denken over het schrijfproces

Met twee vragen wilden we kijken naar een onderscheid tussen twee soorten houdingen ten opzichte van het schrijven. In de literatuur komen we de 'klassieke' en de 'romantische' houding tegen. De 'klassieke' houding hebben we in deze vragenlijst geformuleerd als: **'Ik zie schrijven vooral als een manier om ideeën die ik al in mijn hoofd heb te noteren en communiceren.'** en de romantische houding als **'Ik ervaar schrijven vooral als een manier om te ontdekken wat ik wil zeggen.'**

**'Ik zie schrijven vooral als een manier om ideeën die ik al in mijn hoofd heb te noteren en communiceren.'** > Mee eens: 81 deelnemers, neutraal: 45, niet mee eens: 40

**'Ik ervaar schrijven vooral als een manier om te ontdekken wat ik wil zeggen.'** > Mee eens: 75 deelnemers, neutraal: 44, niet mee eens: 36.

[In de vragenlijst zelf is bij alle stellingen gekozen voor een 5-punts-Likert-schaal 'Helemaal mee eens, Mee eens, Niet mee eens, niet mee oneens, niet mee eens, helemaal niet mee eens.']

Nu is het de vraag of er inderdaad duidelijke groepen naar voren komen; van vooral romantische en vooral klassieke schrijvers. Van de 81 mensen die het met de bovenste, 'klassieke' stelling eens waren, waren er 44 het ook eens met de 'romantische' stelling, en slechts 14 waren het *niet* eens met de romantische stelling. Van de 40 mensen die zich niet konden vinden in de 'klassieke' stelling, was bijna de helft (19) het ook niet eens met de 'romantische' stelling. De antwoorden op deze twee stellingen laten dus weinig contrast zien; je kunt het prima met beide stellingen tegelijk eens of oneens zijn.

Een andere vraag is, in hoeverre deze houdingen overeen komen met een bepaalde werkwijze. Van 'Kopfarbeiter' die alles uitdenken en weinig papier en/of bytes verspillen aan kladversies zou je verwachten dat zij de 'klassieke' stelling onderschrijven. Voor 'Papierarbeiter' zou je een affiniteit met de 'romantische' stelling verwachten.

Hoe begint men aan een nieuw project? We gaven de mogelijkheid meerdere opties aan te vinken, en een opvallend hoog aantal (36 van de 161) voegde daar nog eigen opmerkingen aan toe.

|                                                                             | response             |
|-----------------------------------------------------------------------------|----------------------|
| 'Het schrijfproces begint bij mij..'                                        |                      |
| – Met het noteren van losse ideeën over de tekst                            | <b>64.60%</b><br>104 |
| – Met het maken van een schema voor het grotere geheel                      | <b>32.30%</b><br>52  |
| – Door meteen uit te schrijven wat ik in mijn hoofd heb                     | <b>18.01%</b><br>29  |
| – Bij het begin van de tekst die ik wil gaan schrijven                      | <b>31.06%</b><br>50  |
| – Met gedeelten die later nog een plek moeten krijgen in de tekst           | <b>31.06%</b><br>50  |
| – Met schrijven aan de tekst zonder vooropgezet plan van waar het heen gaat | <b>32.30%</b><br>52  |
| – Anders, namelijk ...                                                      | <b>22.36%</b><br>36  |

Total Respondents: 161

Bij de categorie 'Anders, namelijk' vielen twee opties op die vrij veel bijval kregen; mensen gaven aan met research te beginnen (8 mensen), en met nadenken (11 mensen). Er waren geen verbanden

te vinden tussen hoe mensen aan het schrijfproces beginnen en met welke stelling ('klassiek' of 'romantisch') ze het eens waren. Misschien is het niet gelukt met de stellingen de tegenstelling 'romantisch'/'klassiek' te operationaliseren, aangezien veel mensen er geen moeite mee hadden beide te onderschrijven danwel beide te verwerpen. Het zou ook kunnen dat vragen naar de concrete werkwijze, zoals we met bovenstaande vraag hebben gedaan, betere gegevens oplevert om schrijvers mee te typeren als Kopf- of Papierarbeiter.

Welke werkwijze een auteur kiest, kan wisselen per project en per genre. Iets minder dan de helft van de schrijvers geeft aan altijd dezelfde werkwijze te gebruiken, de anderen geven aan dat het sterk wisselt, per genre anders is, of dat men bij eerdere boeken anders te werk ging dan nu. De jonge Artez-studenten hebben hun optimale werkwijze wellicht nog niet gevonden, bij hen gaf tweederde (6 personen) aan dat het sterk wisselt hoe ze te werk gaan, en dat ze voorheen anders te werk gingen dan nu (3).

### *Het gereedschap van de schrijver*

#### Digitaal vs papier

We vroegen de schrijvers naar de gereedschappen waar ze mee werken; wordt er vooral digitaal gewerkt of is pen en papier ook nog belangrijk in het schrijfproces? Op de stelling 'Ik werk vooral digitaal (op computer/tablet/smartphone)' antwoordde 78 % (125) positief, 10 % neutraal, en slechts 12 % (8) negatief. Bij de daaropvolgende stelling 'Ik werk vooral op papier' is 20 % (32 mensen) het eens, 20 % (32) neutraal en 60 % (95) het oneens. Het digitale werken gaat dus aan kop, maar papier is nog niet te missen. Dit zien we vooral bij het maken van aantekeningen en het gebruik van prints (om na te lezen en te redigeren). Maar liefst 95 % van de ondervraagden gebruikt pen en papier bij het maken van aantekeningen, maar ook bij het schrijven zelf speelt papier voor velen (74%) nog een rol. Het belangrijkste schrijfmedium is voor 88 % van de geënquêteerden toch de computer. Ook de 11 % die aangeeft dat pen en papier hun belangrijkste schrijfmedium is, gebruikt daarnaast allemaal de computer bij het schrijfproces. Alle deelnemers aan de enquête werken dus deels digitaal.

Voor tablets en smartphones is nog weinig animo bij deze schrijvers; 7,5 % gebruikt een tablet en 9 % een mobiele telefoon bij het schrijven zelf, allen naast het gebruik van computer en/of papier. Voor het maken van aantekeningen wordt iets vaker de mobiel gepakt; zo'n 22% doet dit. Maar slechts een daarvan gebruikt louter digitale media, de rest gebruikt ook papier.

Jongere schrijvers werken niet per se digitaal dan oudere schrijvers. We hebben gekeken naar schrijvers t/m 40 jaar; zij zijn vanaf het begin van hun schrijversloopbaan vertrouwd met computers en internet. Het grootste verschil tussen hen en de oudere schrijvers is de keuze voor desktop versus laptop. De jongeren laten een sterke voorkeur voor de laptop zien.

Vraag 11, 'Geef aan welke van de onderstaande schrijfmiddelen u gebruikt bij het schrijven van uw teksten. (U kunt meerdere antwoorden aanvinken.)'

| <b>schrijfmiddelen</b> | <b>Groep 40-minners<br/>(n=26)</b> | <b>Groep 40-plussers<br/>(n=133)</b> | <b>Artez-studenten<br/>(n=11)</b> |
|------------------------|------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------------------|
| laptop                 | 25 (96%)                           | 88 (66 %)                            | 10 (91%)                          |
| desktop                | 6 (23%)                            | 82 (62 %)                            | 2 (18%)                           |
| pen en papier          | 16 (62%)                           | 102 (77%)                            | 9 (82%)                           |
| tablet                 | 1 (4 %)                            | 11 (8%)                              | 1 (9%)                            |
| mobieltje              | 4 (15%)                            | 10 (7,5 %)                           | 2 (18%)                           |

### *Brongebruik en het doen van onderzoek*

Slechts 12 van de 158 respondenten gebruiken niet het internet om onderzoek te doen (daarbij hebben we niet gevraagd of ze überhaupt onderzoek doen voor hun werk). Ook bibliotheek- en archiefbezoek en boeken in het algemeen worden genoemd als bronnen. Daarnaast worden locatiebezoek en het afnemen van interviews ingezet. Uit de commentaren bij deze vraag kwam naar voren dat de tablet, mobiel en fototoestel gebruikt worden voor het fotograferen van archiefmateriaal.

### *Software*

Aan de computergebruikers werd ook gevraagd met welke tekstverwerkingssoftware ze werken. Voor 91 % is dat Microsoft Word. Op de tweede plaats komt Open Office, 9,8 % gebruikt dit. Speciale 'creatief schrijven'-software wordt slechts door een enkeling gebruikt. Met dit soort software is het bijvoorbeeld mogelijk om de tekst op te delen in scenes, met index-kaartjes te werken en op andere manieren de tekst te structureren en deze structuur te veranderen. 7 % van de respondenten geeft aan hiermee te werken. Ongeveer een derde van de geënquêteerden gebruikt aanvullende software. Vooral notitiesoftware (zoals Evernote) wordt veel gebruikt; 21 van de 43 respondenten gebruiken dit, bij alle fases (schrijven, onderzoek, aantekeningen). Daarnaast gebruikt men een dictafoon (bij het maken van aantekeningen en het doen van onderzoek, slechts 2 mensen gebruiken dit tijdens het schrijven zelf). Het internet is kennelijk geen grote stoorzender, want slechts 7 deelnemers gebruiken anti-internet-software om geforceerd offline te gaan tijdens het werk.

### *Hardware*

2/3e werkt op een Windows computer, 1/3e op een Mac.

### *Printen*

Er wordt dus voornamelijk digitaal geschreven, maar vroeg of laat komt de tekst weer op papier terecht. Aan het uitprinten van het eigen werk hecht men namelijk grote waarde. 75 % vindt het belangrijk om hun werk uit te printen. 17 % vindt het niet belangrijk en niet onbelangrijk, slechts 8 % vindt het onbelangrijk. (Een van die laatste groep: 'printen is onzin. Mensen die teksten uitprinten zijn gewoon nog niet gewend aan een beeldscherm.') Er zijn geen generatieverschillen zichtbaar tussen de print-voorstanders en de mensen die het onbelangrijk vinden. Van die laatste groep was de gemiddelde leeftijd 48 jaar.

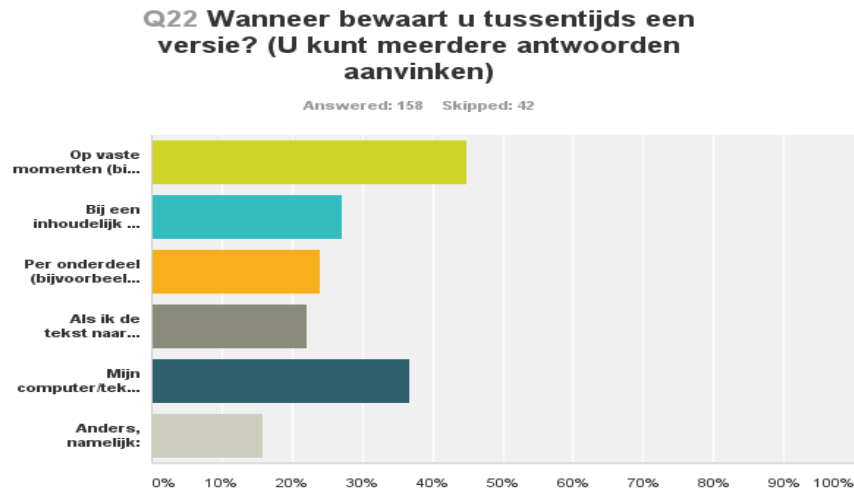
De geprinte versie wordt vooral gebruikt om op te redigeren (door 54%) en om na te kunnen lezen (18%). De motivaties hierachter worden aangestipt in het commentaar bij deze vraag: 'Om de rust die met van papier lezen komt', 'het grote geheel te kunnen overzien', 'de andere leeservaring'.

### *Wat is het bewaren waard?*

Er wordt wel eens gedacht dat werken op de computer ertoe leidt dat mensen zeer makkelijk teksten weggooien of over oudere versies van hun teksten heen werken. Bij de deelnemers aan dit onderzoek was daar niets van te merken. 84 % geeft aan wel degelijk versies te bewaren tijdens het schrijffproces, slechts 16 % doet dat niet. De mensen die geen versies bewaren, doen dat vooral omdat zij zodra delen zijn herschreven, de voorgaande versies niet meer nodig hebben (62 %) en omdat zij zich alleen in het eindresultaat interesseren (43%). Ook na afronding van een project blijven velen een groot deel van hun eerdere versies bewaren; 50 % bewaart alles, 33 % bewaart een

deel.

Het bewaren gebeurt zowel op tekst-inhoudelijke gronden, bijvoorbeeld wanneer men een hoofdstuk af heeft, als op vaste momenten, zoals aan het einde van een schrijfsessie, of wanneer de computer automatisch een back-up maakt. Er wordt meer op vaste momenten bewaard dan op inhoudelijke gronden.



Op vaste momenten (bijv. eind van de dag, eind van een schrijfsessie)

- Bij een inhoudelijk af te bakenen fase in het schrijfproces
- Per onderdeel (bijvoorbeeld als een hoofdstuk 'af' is)
- Als ik de tekst naar iemand toestuur
- Mijn computer/tekstverwerker maakt automatisch om de zoveel tijd een back-up

Ook uit het commentaar bij deze vraag blijkt dat mensen uit gewoonte op 'save' drukken: 'onwillekeurig', 'om de haverklap', 'elk pauzemoment' (vier respondenten), 'bij elke onderbreking van het werk'. Dat klinkt meer als een automatisme dan een inhoudelijk gemotiveerd besluit een bepaalde versie te bewaren. Het is wel de vraag wanneer er een versie bewaard wordt en wanneer men binnen hetzelfde bestand 'saved' zonder bijvoorbeeld een kopie te maken die ongewijzigd blijft (een 'versie').

En hoe makkelijk worden er fragmenten weggegooid? Bijna 70 % houdt een bestand of document bij met uit de tekst verwijderde fragmenten. We weten niet hoe grondig schrijvers hierin te werk gaan; of er alleen een paar 'darlings' bewaard blijven of dat het leeuwendeel van de verwijderde fragmenten opgeslagen wordt.

Na afronding van een nieuwe publicatie wordt een deel ( 34%) of alles (50 %) van de bijbehorende bestanden/versies bewaard. Al gaat dit niet altijd met beleid. 'Dat interesseert me niet meer. Ze blijven zwerven op oude laptops of in mappen, en gaan bij een volgende verhuizing misschien weg.' Of: 'Na verloop van tijd raak ik ze om diverse redenen kwijt.'

### *Het delen van teksten*

De online publicatiemogelijkheden zijn legio; maken schrijvers daar ook gebruik van? Regelen zij hun eigen voorpublicaties? Een bescheiden deel van hen doet dat wel (30 %), zij maken hun teksten soms openbaar voordat ze in boekvorm zijn verschenen. 74 % deelt de teksten uitsluitend met het publiek als hij/zij vindt dat de tekst af is. De meest populaire manier om dat te doen is door een

lezing of voordracht (62,5 %), gevolgd door publicatie in een gedrukt tijdschrift. Daarna volgen pas de digitale opties, zoals via de eigen website (30%) of een andere site of blog (17,5 %). Lezers krijgen dus niet vaak de kans om mee te denken of te reageren op een tekst-in-wording.

### *Meewerken aan tekstgenetisch onderzoek*

Het doneren van bestanden en documenten ten behoeve van tekstgenetisch onderzoek is voor een kwart van de respondenten nog geen uitgemaakte zaak. Een kleine meerderheid (55 %) wil dit wel. Uit de commentaren blijkt dat de weigeraars twijfels hebben over zowel de waarde van hun 'kladjes' als het nut van dit soort onderzoek. Voor het 'live' laten volgen van het schrijfproces is wat minder animo; ruim de helft wil dit liever niet, een kwart heeft er geen mening over, en 26 % zou dit wil willen. Nu is er in de vragenlijst niet uitgelegd hoe dit 'volgen' dan precies te werk gaat, en blijkt uit persoonlijke gesprekken met auteurs dat zij er positiever in gaan staan naarmate ze meer weten van de software en de werkwijze. Uit de commentaren (30 in totaal) blijkt dat er een paar hoofdredenen zijn om dit niet te willen: ten eerste dat het de schrijver te veel zou afleiden bij het schrijfproces (variërend van 'dit is absoluut moordend voor een creatief proces, wat een nachtmerrie!' tot het wat mildere 'dan wordt ik me teveel bewust van het proces', 'het zou me remmen'). Daarnaast dat het proces privé is ('te intiem', 'big brother', 'het gaat niemand wat aan'). Twee mensen geven aan dat het schrijfproces zich vooral in hun hoofd afspeelt, en dat zij om die redenen weinig heil zien in het registreren.

### *Conclusies*

Schrijvers van nu werken grotendeels digitaal. Pen en papier zijn nog wel belangrijk, dan vooral om aantekeningen te maken, en om op uitgeprinte tekst te kunnen redigeren. Er is een grote diversiteit aan werkmethodes, zowel tussen schrijvers als per project en door de tijd bij dezelfde auteur. Duidelijke verschillen tussen 'romantische' en 'klassieke' schrijvers hebben we met deze vragenlijst niet kunnen blootleggen. Van het riant aanbod aan tekstverwerkings- en andere software wordt eigenlijk maar een klein deel benut: 91 % van deze schrijvers werkt in Word, slechts een derde gebruikt aanvullende software. Schrijven doet men op een computer, nauwelijks op tablet of mobiel. De angst dat schrijvers van nu geen versies bewaren is ongegrond. Er wordt juist veel bewaard, ook tekstfragmenten die men schrapt worden dan eerst in een ander bestand opgeslagen. In hoeverre er bewust en op inhoudelijke gronden versies bewaard worden is iets om nog nader naar te kijken. Alhoewel het online delen en zelf voorpubliceren van het werk-in-wording technisch een peulenschil is, doet slechts een derde van de auteurs dit.

*Bijlage: Gereedschapvragen en leeftijd respondenten*

Vraag 11, ‘Geef aan welke van de onderstaande u gebruikt bij het schrijven van uw teksten. (U kunt meerdere antwoorden aanvinken.)’

| <b>schrijfmiddelen</b> | <b>Groep 40-minners<br/>(n=26)</b> | <b>Groep 40-plussers<br/>(n=133)</b> | <b>Artez-studenten<br/>(n=11)</b> |
|------------------------|------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------------------|
| laptop                 | 25 (96%)                           | 88 (66 %)                            | 10 (91%)                          |
| desktop                | 6 (23%)                            | 82 (62 %)                            | 2 (18%)                           |
| pen en papier          | 16 (62%)                           | 102 (77%)                            | 9 (82%)                           |
| tablet                 | 1 (4 %)                            | 11 (8%)                              | 1 (9%)                            |
| mobieltje              | 4 (15%)                            | 10 (7,5 %)                           | 2 (18%)                           |

Vraag 12: ‘Welke van deze hulpmiddelen gebruikt u het meest? Hier kunt u maar 1 antwoord aanvinken.’

| <b>schrijfmiddelen</b> | <b>Groep 40-minners<br/>(n=26)</b> | <b>Groep 40-plussers<br/>(n=131)</b> | <b>Artez-studenten<br/>(n=11)</b> |
|------------------------|------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------------------|
| laptop                 | 17 (65%)                           | 63 (48%)                             | 8 (73%)                           |
| pen en papier          | 4 (15%)                            | 13 (10%)                             | 2 (18%)                           |
| tablet                 | 1 (4%)                             | 0                                    | 0                                 |
| desktop                | 4 (15%)                            | 54 (41%)                             | 1 (9%)                            |
| mobieltje              | 0                                  | 1 (0,76%)                            | 0                                 |

Vraag 13: hulpmiddelen bij het maken van aantekeningen (meerdere opties aanvinken mogelijk).

| <b>schrijfmiddelen</b> | <b>Groep 40-minners<br/>(n=26)</b> | <b>Groep 40-plussers<br/>(n=131)</b> | <b>Artez-studenten<br/>(n=11)</b> |
|------------------------|------------------------------------|--------------------------------------|-----------------------------------|
| tablet                 | 0                                  | 12 (9%)                              | 0                                 |
| pen en papier          | 23 (88%)                           | 126 (96%)                            | 8 (73%)                           |
| desktop                | 0                                  | 33 (25%)                             | 1 (9%)                            |
| laptop                 | 11 (42%)                           | 45 (34%)                             | 4 (36%)                           |
| mobiele telefoon       | 8 (31%)                            | 27 (21%)                             | 3 (27%)                           |
|                        |                                    |                                      |                                   |